

Лексеми *патріотизм* і *антипатріотизм* у метафоричних контекстах сучасної української художньої публіцистики

Т.І. Должикова, О.С. Антіпов*

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Старобільськ, Україна

*Corresponding author. E-mail: oleg_andropov@mail.ru

Paper received 16.07.15; Accepted for publication 03.07.15.

Анотація. У статті згідно з теорією метафори як образного засобу, який базується на переносному вживанні слів і покликаний орнаментувати художній текст, висвітлено основні типи метафоризації, особливості функціонування метафоричних перенесень. Предметом детального розгляду обрано природоморфну метафору як засіб вираження семантики лексем *патріотизм* і *антипатріотизм* у сучасній українській художній публіцистиці, зацентовано увагу на індивідуально-авторських метафорах з реципієнтними зонами *природа, вода, тварини, птахи* та ін.

Ключові слова: *метафора, природоморфна метафора, зооморфний код, орнітологічна метафора, реципієнтна зона.*

У письменницькій публіцистиці активно виявляється багатство мовних засобів. Тропи в публіцистичному мовленні є елементом оцінності й часто використовуювані авторами з метою вираження позитивного чи негативного ставлення до зображуваного. Художня функція тропів полягає в тому, що вони допомагають виділити, підкреслити в характері, явищі, предметі потрібну рису чи якість, тобто є засобом індивідуалізації.

З огляду на опрацьований лінгвістичний матеріал уважаємо, що найрепрезентативнішим серед засобів образності в сучасному художньо-публіцистичному дискурсі є метафора.

Специфічна риса метафори – її семантична двоплановість, тобто зіставлення двох змістових планів, конкретного, старого, звичного, та нового, переносно-фігурального, що виступає як засіб художньої зображальності. Хоч більшість лінгвістів аналізує метафору в художньому тексті, вона властива й іншим стилям мови. В. Гак наголошує на універсальності процесу метафоризації, що «виявляється в просторі і в часі, у структурі мови і в функціонуванні. Вона властива всім мовам і всім епохам; вона охоплює різні аспекти мови і виявляється у всіх її функціональних різновидах» [6, с. 11].

У другій половині ХХ ст. українські лінгвісти досліджували метафору переважно в лексико-семантичному аспекті та вважали її «прикрасою мови»: «Мова літературного твору – це, передусім, засіб мистецького оформлення змісту твору. Отже, при дослідженні пам'яток мусимо звертати увагу на ті засоби «прикрасення мови», що їх у творі вжито. <...> Звичайно говорять про ці засоби прикрасення мови, як про «тропи та фігури» мистецької мови» [17, с. 23]. Сьогодні метафору розглядають і як лексико-семантичний процес, і як засіб посилення образності й виразності мови.

Після здобуття Україною незалежності стало відчутним пошкваллення української письменницької публіцистики, тексти якої позначені специфічністю позиції автора, оригінальним підходом до бачення й подачі суспільно вагомих проблем, вибору матеріалу й здатністю впливати на читача. Художня публіцистика стає орієнтиром у процесі формування громадської позиції щодо соціального життя та джерелом, яке провокує роздуми про стан розвитку суспільства та визначення його перспектив.

Стильовими рисами художньо-публіцистичного тексту є образність та емоційність, створювані різними

мовними засобами, які здатні репрезентувати ідеї суспільно-політичного життя конкретної доби [12, с. 35].

Сучасна художня публіцистика представляє феномен *патріотизм* як такий, що виявляється у ставленні людей до своєї країни, традицій народу та його надбань. Для письменників він інтегрує основу відродження духовних цінностей суспільства, стабілізуючий чинник національної та громадянської злагоди в незалежній Україні: «Справжній патріот України, після здобуття нею незалежності, повинен шанувати висунуті на перший план такі цінності: «національне минуле», «національні герої», «національна пам'ять», «національна культура», «рідна мова», «народні звичаї та фольклор» [7, с. 212–213].

У сучасній художній публіцистиці метафоричні конструкції найповніше відтворюють функційно-стилістичний потенціал лексем із семантикою *патріотизм* й *антипатріотизм*. Так, трапляються контексти, у яких поняття *патріотизм* відтворено метафорично з різною конотацією, але здебільшого негативною, як-от: *дивна сума й суміш взаємозаперечних технологій і міфологій* (Ю. Андрухович), *останній притулок негідників* (Ю. Винничук), *сором* (С. Жадан), *глибоко мазохістське явище* (О. Забужко) та ін., наприклад: «Цей український патріотизм – дивна сума й суміш взаємозаперечних технологій і міфологій» [1, с. 77]; «Патріотизм – останній притулок негідників» [5]; «Сором – це різновид патріотизму» [9]. Пейоративно забарвлено є метафора феномен державних пацанів, яка перенесена на реципієнтну зону *антипатріотизм*, як-от: «А наприкінці 90-х <...> постав ще один феномен – феномен державних пацанів (чи злочинців?), які, збивши великі капітали, пішли в політику, легалізувалися й стали депутатами, прем'єрами чи міністрами» [7, с. 84].

Почуття патріотизму – одна з ознак духовно розвинутої людини, воно органічно пов'язане з безкорисливою любов'ю до України, рідної землі та корельоване з такими ключовими поняттями, як Батьківщина та Вітчизна.

Для репрезентації концептуальних ознак патріотизму письменники на сторінках художньої публіцистики використовують метафори з реципієнтною зоною *Україна*. Як правило, ідилічне зображення країни є вагомим складником концепту *Україна*, як-от: *своя територія* (С. Жадан), *клаптик*; *незалежна Україна дорівнює вільна людина у вільній країні* (Ю. Андрухо-

вич) та ін., проте у творах сучасних письменників-публіцистів домінують метафори з негативною конотацією: *примарне світло; горілчане тепло; кінець віку, кінець світу і всього іншого; трофей; остання територія; обдерта провінція; країна суцільної нелюбові та байдужості; хата скраю села; всуціль неперспективне село* (Ю. Андрухович); *відьомський край; країна, якої немає; барак; розлом, вулкан* (Т. Прохасько); *рваний шланг і відсутність напору; транзитний вокзал* (С. Жадан); *чужа присадибна ділянка* (Ю. Іздрик); *держава-імпотент; беззуба у національному плані держава; окраїна іншої держави; великий склад, на якому нема ані господаря, ані сторожа* (Ю. Винничук); *велетенський, багатющий «колгосп»* (О. Забужко); *авторитарний монстр* (М. Рябчук) та ін. Пор., «Що поганого в тому, що ти **тримаєшся своєї території** й навіть не думаєш від неї відмовлятися?» [8, с. 100]; «Я живу в країні, яка нікуди мене від себе не відпустить. <...> Я мушу любити це **особливе горілчане тепло, це примарне світло**, <...> любити свою **останню територію**, на якій мене поки що неможливо вполювати» [1, с. 62–63]; «Коли ми (український народ, – прим. наша) боремося за Європу, то це означає – й за незалежність. Отже, за наші людські права і свободи. <...> Європейський вибір дорівнює **незалежна Україна дорівнює вільна людина у вільній країні**» [3]; «Україна – це **відьомський край**» [14, с. 17]; «Україна – це **країна, якої нема**. <...> Сучасна Україна – це **розлом, вулкан, який змінює базову географію**» [14, с. 20] та ін.

У сучасній письменницькій публіцистиці трапляються контексти, у яких відбуваються метафоричні проєкції *земля (територія) → Батьківщина, Україна*, як-от: «**Це моя територія, це мій підозрюваний і зневажений світ**, <...> але в мене немає іншого виходу, як тільки боронити **цей шматок, цей клаптик, ці клапти, що розлазяться навсідч**» [2, с. 123]; *земля (країна) → Україна*, наприклад, «**Наша країна – це не просто якась територія, а земля, дбайливо засмічена консолідованою історичною нацією**» [14, с. 218].

Серед основних різновидів метафоричних конструкцій, що широко представлені на сторінках сучасної художньої публіцистики, є антропоморфна, природоморфна та артефактна метафори. У межах цієї розвідки основна увага зосереджена на висвітленні природоморфних метафоричних контекстів, оскільки цей різновид метафоризації є найбільш репрезентативним у художньо-публіцистичних дописах та має яскраво виражену прагматичну настанову.

Під природоморфною розуміємо метафору, донорською зоною якої є структура знань концептосфери *природа*. Найчастіше письменники-публіцисти звертаються до донорських зон *водний басейн, тварини та птахи*.

Метафоричне перенесення з компонентами *вода, море* репрезентує патріотизм як велику стихійну силу, внутрішній стан людини, її емоції та почуття. Особливо увагу привертає метафоричний стереотипний вираз «*тихі води*», який є традиційним для української літератури і який представлений як інтегрований компонент. Метафори-перифрази з компонентом *вода* імпліцитно відображають виплеканий століттями в неволі й представлений в українських думках образ

України, рідної землі. Наприклад, «*Враження таке, мов тримільйонна столиця перетворилася на **море братньої любові***» [10, с. 39].

Загальновідомо, що одним з напрямків метафоризації є *тварина → людина*. Зооморфна метафора – це популярна модель, когнітивним джерелом якої слугують тварини, їх риси зовнішності, особливості поведінки, перенесені на людину. Царство тварин як фрагмент реального світу є потужним чинником, який ініціює створення вторинної образно-символьної картини світу, що репрезентує зооморфний код. Номени тварин є об'єктом вивчення з позиції їх метафоричного емотивного переосмислення.

Зооморфна метафора приписує людині певні ознаки, які переважно завжди мають оцінний смисл, бо перенесення на людину ознак тварин завжди передбачає оцінні конотації. Самі назви тварин оцінки не містять. Такий тип перенесення «відіграє роль своєрідного морального регулятива» [13, с. 138].

Серед зооморфних метафор в українській художній публіцистиці досліджуваного періоду переважають такі, що є пейоративно забарвленими та спроектованими на реципієнтну зону *антипатріот України*. Зокрема, негативну конотацію мають метафори, донорськими зонами яких є чи то хижі, чи то отруйні, чи то «зовні неприємні» тварини. Отже, зооморфна метафора – це такий образ, семема якого одночасно поєднує семи 'людина' і 'тварина', але ключовим елементом такого перенесення є 'людина'.

Емотивна сема обмеженості розумових здібностей, нікчемності виражена метафорою *щур*, що має генералізовану образливу семантику *падлока, негідник, злодій, неприємна та підступна людина*, як-от: «**Найбільшою загрозою зараз для всіх надій і сподівань на зміни, на краще життя є щури – такі сірі, непримітні, вертляві істоти**. <...> Зараз, без перебільшення, у кожній державній установі є такі щури. Їхнє основне завдання – вижити за будь-яку ціну, не втратити посаду, зарплат, пільг, пенсій. <...> Вони зараз, як завжди, будуть найпершими патріотами Майдану. Вони навіть звинуватять у неповазі тих, хто був на Майдані. У них будуть патенти, посвідчення, документи з гербовими печатками про те, що всі зміни в країні зробили вони, навіть ті, які ще не сталися» [8, с. 53–54]; «**А тим часом із потопуючого корабля втікають щури, які спритно перефарбовуються в помаранчевий колір, з надією, що їм простять не лише зраду, а й поважні злочини**» [11, с. 203].

У сучасній лінгвокультурі метафоричну конотацію глупоти, упертості отримує номен *віслюк*, тоді як *тигр* посідає одне з найпочесніших місць, виступаючи носієм таких рис, як хоробрість, відвага, велична гідність та влада, також він символізує жорстокість і асоціюється з небезпекою. У сучасній художній публіцистиці трапляються контексти з поєднанням цих зооморфних кодів, як-от: «**Щось подібне мали ми з героями Помаранчевої революції. Ми голосували за тигрів** (принаймні, нам так здалося), а до влади прийшли **віслюки**, котрі лише пахнуть тиграми» [4].

Метафоричне перенесення *шакал* акцентує на таких негативних рисах особистості, як неохайність, нелюдяність і може бути актуалізована семами 'харчуватися падаллю', 'прислужуватися', наприклад: «**Але самими**

лише грифами сцена не обмежується. Бо є ще **шакали**. **Причому свої**. <...> З їхніх вишкірених пацек теж вириваються заклики до поділу України» [8, с. 121].

Продуктивною в українській художній публіцистиці досліджуваного періоду є орнітологічна метафора. Найчастіше перенесення типу *птиця* → *людина* є пейоративним та спроектованим на реципієнтну зону *антипатріот України*. Представники родини яструбових (яструб, орел, гриф та ін.) у символічному й метафоричному значеннях співвідносяться із силою та могутністю влади, інколи образно із грізним володарем. *Яструб*, наприклад, традиційно асоційований із людьми крайніх поглядів, рішучих дій, які характеризуються жорстокістю й немилосердністю. Сучасні письменники-публіцисти яструбами називали ворогів країни, тобто *антипатріотів*, як-от: «...**Парламентські яструби** ввалтували регламент...» [15, с. 215].

Особливе місце в екосистемі займає хижий птах *гриф* – стерв'ятник, відомий тим, що кружляє над здобиччю, яка вмирає. Так само діють «державні стерв'ятники», що терпляче чекають на рештки збанкрутілої економіки країни, як-от: «Україна мені нагадує пораненого героя вестерну. Ціла зграя імперських грифів уже наготові й жваво обговорюють, якими саме ласими шматочками вдасться їм поласувати» [8, с. 121].

Орлами українські митці традиційно називають юнаків, чоловіків, воїнів. Цей образ належить до солярного архетипу, в основі якого актуалізовані такі семи, як 'хоробрість', 'сила' та 'розум'. Проте, на сторінках художньої публіцистики трапляються контексти, у яких орнітологічна метафора *орел* набуває пейоративного конотування, оскільки жита в переносному значенні (на це вказує оформлення лапками) та спроектована на реципієнтну зону *антипатріот України*. Наприклад, «Під оцим оглядом не лише президент України, а й усі його олігархи та інші «орли» є плоттю від плоті «українського народу» – народу реального, а не літературного, осіваного поколіннями щиросердних народників-українофілів» [16, с. 12].

У межах орнітологічної метафори варто звернути увагу на перенесення з компонентом *голуб*. Цей птах

актуалізує абсолютну чистоту душі, втілення лагідності та смиренності, позначений позитивним емоційно-оцінним забарвленням. Однак, у художній публіцистиці досліджуваного періоду метафора *голуб* набуває негативної конотації й уживається з реципієнтною зоною *антипатріот України*, наприклад, «...**Отакий голуб з душею бандита** йде в президенти України!» [11, с. 184].

Художнє призначення метафори – відкрити метафізичну сутність предметів і явищ, створити естетично вартісну авторську картину світу – реалізоване в сучасній українській художній публіцистиці за допомогою метафор із тваринною семантикою. Залежно від ознаки, покладеної в основу метафоричного перенесення, у моделі *тварина (птиця)* → *людина* можна виділити такий її різновид: *сукупність тварин (птиць)* → *група людей (антипатріотів України)*, як-от: «Я не звинувачую **нинішню владну зграю**, яка бореться за свої інтереси – наївно було б вимагати від них благодіянь, ще й любові до України, котру вони, як окупанти, ненавидять» [11, с. 153].

Як бачимо, у процесі зооморфізації реалізовано емоційно-оцінний зміст і здебільшого тавровано негативні риси характеру людини.

Отже, саме письменницька публіцистика забезпечує органічний зв'язок літературного процесу з політичним і культурним життям суспільства, оперативно реагує на події в державі, впливає на громадську думку.

Яскравим репрезентантом мови художньої публіцистики є мовні трансформації. У межах природоморфної метафори вибір донорської зони, безперечно, зумовлений системою культурно-національних стереотипів, але на цей процес впливає й світосприйняття і світорозуміння автора. Активне вживання метафор із концептосферою *природа* свідчить про емоційність і чуттєвість українців. Метафоричне перенесення *тварина* → *людина* відіграє роль потужного експресивного засобу, що надає суб'єктові метафори яскраво вираженої здебільшого пейоративної маркованості. Метафори із тваринною семантикою відкривають метафізичну сутність предметів і явищ, створюють неповторну авторську художню картину світу.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Андрухович Ю.І. Диявол ховається в сирі [текст] / Юрій Андрухович. – К. : «Критика», 2007. – 318 с.
- [2] Андрухович Ю.І. Дезорієнтація на місцевості [текст] / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. – 128 с.
- [3] Андрухович Ю.І. Ковзанка, слизка від крові / Юрій Андрухович / URL: <http://tsn.ua/analitika/kovzanka-slizka-vid-krovi-323495.html>
- [4] Винничук Ю.П. Запах віслюка / Юрій Винничук / URL: <http://tsn.ua/analitika/zapah-vislyuka-372799.html>
- [5] Винничук Ю.П. Патріотизм – останній притулок негідників / Юрій Винничук / URL: <http://tsn.ua/analitika/patriotizm-ostanniy-pritulok-negidnikiv.html>
- [6] Гак В.Г. Метафора : универсальное и специфическое // Метафора в языке и тексте / Отв. ред. В.Н. Телия. – М. : Наука, 1988. – 11–26 с.
- [7] Дністровий А. Письмо з околиці: статті та есеї [текст] / Анатолій Дністровий. – К. : Грані-Т, 2010. – 240 с.
- [8] Свромайдан: хроніка відчуттів [колекція есе Тараса Прохаська, Івана Ципердюка, Юрія Андруховича, Сергія Жадана, Юрія Винничука]. – Брустурів : Дискурсус, 2014. – 156 с.
- [9] Жадан С.В. Сором як різновид патріотизму / Сергій Жадан / URL: <http://tsn.ua/analitika/sorom-yak-riznovid-patriotizmu.html>
- [10] Забужко О.С. Let my people go [Текст] : 15 текстів про українську революцію / Оксана Забужко. – 2-е вид. випр. – К. : Факт, 2006. – 232 с.
- [11] Іваничук Р.І. Нещоденний щоденник [текст]. – Львів : Літопис, 2005. – 216 с.
- [12] Коць Т.А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі : [монографія] / Т. А. Коць. – К. : Логос, 2010. – 303 с.
- [13] Кравець Л.В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : [монографія] / Лариса Кравець. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 416 с.
- [14] Прохасько Т.Б. Одної і тої самої [текст] / Тарас Прохасько. – Чернівці : Книги – XXI, Meridian Czernowitz, 2013. – 240 с.

- [15] Рябчук М.Ю. Від «хаосу» до «стабільності»: хроніка авторитарної консолідації [текст] / Микола Рябчук. – К.: «К.І.С.», 2012. – 288 с.
- [16] Рябчук М.Ю. Зона відчуження: українська олігархія між Сходом і Заходом [Текст] / Микола Рябчук. – К.: Критика, 2004. – 224 с.
- [17] Чижевський Д.І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д.І. Чижевський. – Т.: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – 480 с.

REFERENCES

- [1] Andrukhovych, Y. The devil hidings in cheese / Yuri Andrukhovych. – K.: Krytyka, 2007. – 318 p.
- [2] Andrukhovych, Y. Disorientation on the ground / Yuri Andrukhovych. – Ivano-Frankivsk, 2006. – 128 p.
- [3] Andrukhovych, Y. Skating rink which is slippery from the blood / Yuri Andrukhovych/ URL: <http://tsn.ua/analitika/kovzanka-slizka-vid-krovi-323495.html>
- [4] Vynnychuk, Y. The smell of ass / Yuri Vynnychuk/ URL: <http://tsn.ua/analitika/zapah-vislyuka-372799.html>
- [5] Vynnychuk, Y. Patriotism is the last refuge of scoundrels / Yuri Vynnychuk/ URL: <http://tsn.ua/analitika/patriotizm-ostanniy-pritulok-negidnikiv.html>
- [6] Hak, V. The metaphor: universal and specific / V. Hak. – M.: Nauka, 1988. – 11–26 p.
- [7] Dnistrovyi, A. The letter from neighborhood / A. Dnistrovyi. – K.: Hrani-T, 2010. – 240 p.
- [8] Euromaidan: chronicle of feelings. – Brusturiv: Dyskursus, 2014. – 156 p.
- [9] Zhadan, S. Shame is as a form of patriotism / Serhiy Zhadan/ URL: <http://tsn.ua/analitika/sorom-yak-riznovid-patriotizmu.html>
- [10] Zabuzhko, O. Let my people go: 15 texts about the Ukrainian revolution / O. Zabuzhko. – K.:Fakt, 2006. – 232 p.
- [11] Ivanychuk, R. Not daily dairy / R. Ivanychuk – L.: Litopys, 2005. – 216 p.
- [12] Kots, T. Literary norm in the functional and stylistic and structural paradigms / T.Kots – K.: Logos, 2010 – 303 p.
- [13] Kravets, L. The dynamics of metaphor in the Ukrainian poetry during the XX c. / L. Kravets'. – K.: VC «Akademiya», 2012. – 416 p.
- [14] Prokhasko, T. And one of the same / T. Prokhasko. – Chernivtsi, Meridian Czernowitz, 2013. – 240 p.
- [15] Ryabchuk, M. From the «chaos» to the «stability»: Chronicle of authoritarian consolidations / M. Ryabchuk. – K., 2012. – 288 p.
- [16] Ryabchuk, M. Exclusion Zone: Ukrainian oligarchs between the East and the West / M. Ryabchuk. – K., 2004. – 224 p.
- [17] Chyzhevs'kyi, D. History of Ukrainian literature (from the beginning to the era of realism) / D. Chyzhevs'kyi. – T., 1994. – 480 p.

Lexemes *patriot* and *anti-patriot* in the metaphoric contexts in modern art publicistic

T.I. Dolzhykova, O.S. Antipov

Abstract. In the article according to the metaphor theory, as an imagine tool, which is based on the figurative using of the words and made to decorate the art text, expressed the main types of metaphORIZATION, the peculiarities of function of metaphor figurations. As the subject for the detail research was chosen the nature-morphed metaphor as the way of expression of semantic lexemes *patriotism* and *anti-patriotism* in modern art publicistic, paid the attention to the individual-author metaphors with the recipient zones *nature*, *water*, *animals*, *birds* etc.

Keywords: metaphor, nature-morphed metaphor, zoo-morphed code, ornithological metaphor, recipient zone